

ДИПЛОМАТИЧНІ ПРЕДСТАВНИКИ В ЕПОХУ *REALPOLITIK*:
КОМУНІКАЦІЯ ТА КОНКУРЕНЦІЯ
(НА ПРИКЛАДІ БЕРЛІНСЬКОГО КОНГРЕСУ 1878 Р.)

У сучасній історіографії простежується тенденція дослідження ролі конкретних осіб у спробах розв'язати проблему «східного питання». Специфіка цієї проблеми також оцінюється крізь призму таких понять, як новий імперіалізм¹, *Realpolitik*² або націоналізм³. Водночас дослідники оминають увагою бачення світового порядку з боку політиків та дипломатів, які на міжнародній арені представляли інтереси великих держав. Особливо це стосується розбіжностей, пов'язаних з трактуванням результатів російсько-турецьких війн другої половини XIX ст. Видається, що науковці подекуди знеособлюють боротьбу за сфери впливу, зосереджуючись в основному на тезах про протистояння «великих держав».

Відносини між дипломатичними представниками є напрочуд важливими з огляду на те, що саме від цих особистостей залежав подальший розвиток подій на міжнародній арені. Особливо яскраво ця залежність проявлялася під час великих форумів, які скликалися з метою розв'язати суперечливі питання.

---

¹ Зокрема, Schumacher L. R. A "Lasting Solution": the Eastern Question and British Imperialism, 1875–1878. PhD dissertation in History / The University of Minnesota. Bloomington, 2012. 323 p.; Tusan M. Smyrna's Ashes: Humanitarianism, Genocide and the Birth of the Middle East. Berkeley, 2012. 254 p.

² Зокрема, див.: Виноградов В. Н. Балканская эпопея князя А. М. Горчакова. Москва, 2005. 302 с.; Holland R., Markides D. The British and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850–1960. New York, 2006. 266 p.; Ković M. Disraeli and the Eastern Question. Oxford and New York, 2011. 339 p.

³ В пороховом погребі Європи / редкол.: В. Виноградов (отв. ред.) и др. Москва, 2003. 536 с.; История Балкан: Судьбоносное двадцатилетие / редкол.: В. Виноградов (отв. ред.) и др. Москва, 2012. 336 с.

На таких зібраннях, починаючи з Віденського конгресу 1815 р., визначалася європейська політика. Поряд з тим, упродовж ХІХ ст. відбувалися зміни на міжнародній арені, передовсім пов'язані з виникненням та розвитком концепції *Realpolitik*. У її основі – твердження про першочергову необхідність враховувати реальне становище та інтереси держави⁴. Відповідно, особистості, які представляли певну силу на міжнародній арені, мали домагатися кращих умов для неї. Водночас на конгресах зустрічалися люди з різним досвідом комунікації, які, до того ж, мали власні інтенції та мотивації. Відтак, попри офіційні інструкції, які уповноважені особи отримували, у реальності вони часто діяли на власний розсуд. Ця тенденція особливо проявилася під час Берлінського конгресу 1878 р.

В останній третині ХІХ ст. знову постала проблема «східного питання», насамперед йшлося про майбутнє окремих територій Османської імперії. Об'єднане королівство та Російська імперія продовжували боротьбу за сфери впливу на Сході, але жодна з сил не прагнула покінчити з османами раз і назавжди⁵. Однак у ході чергової російсько-турецької війни (1877–1878) потреба розв'язати «східне питання» постала доволі гостро з огляду на те, що балканські народи домагалися визнання незалежності від імперії. Ситуацію ускладнював і той факт, що «великі держави» по-різному інтерпретували умови, що склалися у Південно-Східній Європі.

Варто зауважити, що важливу роль у переговорах після закінчення російсько-турецької війни 1877–1878 рр. відіграли початкові позиції сторін. Російські представники залежали від волі царя, що створювало труднощі під час переговорного процесу. Ситуацію ускладнював той факт, що сил для боротьби за нові

---

⁴ Bew J. *Realpolitik: A History*. New York, 2015. P. 28–29.

⁵ Philliou C. M. *Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution*. Berkley and Los Angeles, 2011. P. 108; Кудрявцева Е. П., Пономарев В. Н. *Закрытие Проливов для военных судов: от Лондонских конвенций до Берлинского трактата (1840–1878)*. *Россия и Черноморские проливы (XVIII–XX столетия)* / редкол.: Л. Н. Нежинский, А. В. Игнатьев (отв. ред.). Москва, 1999. С. 204.

сфери впливу в Російській імперії станом на 1878 р. не було⁶. Представники імперії мали перед собою одне завдання – уникнути війни, якої так боялися у Петербурзі⁷. Зважаючи на це, російська сторона була готова робити поступки майже в усіх питаннях, про що, зокрема, свідчать інструкції для її представників на конгресі⁸. Водночас делегати Російської імперії були ладні скористатися будь-яким промахом своїх опонентів. Зі свого боку, ці «опоненти», в особі англійських представників, також не прагнули боротися до останнього за кожен пункт договору. Надані ним напередодні зібрання інструкції свідчать про можливість маневрів під час переговорів. Зокрема, британська сторона була готова відвести флот з-під Константинополя за умов незначних поступок з боку Росії⁹. Її представники мали особисті амбіції та водночас прагнули відстояти політичні та економічні інтереси своєї імперії¹⁰. Крім того, йшлося і про розширення впливу Об'єднаного королівства на Сході поряд з підтримкою своїх союзників, але ціна цієї підтримки не мала бути захмарною¹¹. Водночас англійські дипломати мали пересторогу щодо загрози з боку Росії, однак для цього було радше емоційне підґрунтя¹².

Перед початком засідань кожна зі сторін мала власний погляд на можливе розв'язання «східного питання». Передусім була потреба вирішити спірні питання, адже саме це визначало подальший перебіг подій на Сході. Водночас зона можливої згоди,

---

⁶ Clayton G. D. *Britain and Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*. London, 1971. P. 144; Сергеев Е. Ю. *Большая игра, 1856–1907: мифы и реалии российско-британских отношений в Центральной и Восточной Азии*. Москва, 2012. С. 160–162.

⁷ На це прямо вказували і високопоставлені чини Російської імперії (див. Милютин Д. А. *Дневник: в 3 т.* Москва, 1950. Т. 3. 1878–1880. С. 62).

⁸ *Освобождение Болгарии от турецкого ига: в 3 т.* / под ред.: С. А. Никитин, Х. Н. Гандев, В. Д. Конобеев. Москва, 1967. Т. 3. *Борьба России и болгарского народа за создание болгарского государства*. С. 129–145.

⁹ Mr. Secretary Cross to Her Majesty's Plenipotaries. *Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress*. London: Harrison and Sons, 1878. P. 1–3.

¹⁰ Ković M. *Disraeli and the Eastern Question*. Oxford and New York, 2011. P. 251–254.

¹¹ Киссинджер Г. *Дипломатия* / пер. с англ. В. Львова. Москва, 1997. С. 136.

¹² Там само. С. 131–132.

себто межі домовленостей, які б задовольняли обидві сторони¹³, була дещо обмеженою. Ба більше, безпосередньо під час засідань сторони нерідко вдавалися до маніпуляцій щодо своїх «опонентів»¹⁴. Зважаючи й на почасті упереджене ставлення представників один до одного¹⁵, конгрес міг опинитися під загрозою зриву.

З другого боку, можливість порозумітися щодо контроверсійних питань, що виникали під час засідань, була доволі реальною. Завдяки дієвому посередництву і зверненню до третіх осіб серйозних конфліктів вдавалося уникати¹⁶. Водночас часткова некомпетентність уповноважених осіб щодо певних питань, зокрема нерозуміння важливості окремих територій, спричинила палкі дискусії на конгресі. Скажімо, непорозуміння, що виникло між прем'єр-міністром Об'єднаного королівства Бенджаміном Дізраелі та канцлером Російської імперії Олександром Горчаковим щодо нових кордонів на Кавказі ледь не призвело до зриву зібрання¹⁷.

Поряд з тим представники Об'єднаного королівства та Російської імперії чудово знаходили спільну мову щодо тих пунктів, які безпосередньо не зачіпали їхніх інтересів. Зокрема, обов'язковою умовою визнання незалежності Румунії була свобода віросповідання на її території і, зокрема, гарантії прав для єврейського населення, на чому особливо наполягав лорд Біконсфільд¹⁸. Російська сторона повністю підтримала цю думку, що свідчило про появу так званої точки Неша, тобто додаткової опції у переговорах, вигідної для представників обох держав. У такому

---

¹³ Див. дет. Negotiations. 3rd ed. / Ed. by R. Lewicki, B. Barry and D. Saunders. Irwin, 1999. P. 77–78.

¹⁴ Blake R. Disraeli. New York, 1967. P. 651.

¹⁵ Prince Von Bulow. Memoirs. Early Years and Diplomatic Service / trans. by G. Dunlop and F. A. Voigt. London & New York, 1932. P. 452.

¹⁶ Див. Schillingsfuerst Ch. Memoirs of Prince Chlodwig of Hohenlohe Schillingsfuerst / trans. G. W. Chrystal. London: William Heinemann, 1907. P. 208.

¹⁷ Medicott W. N. The Congress of Berlin and After: a Diplomatic History of the Near Eastern Settlement. London, 1938. P. 101; Week R. G. Shuvalov and the Congress of Berlin: A Reinterpretation. *The Journal of Modern History*. 1979. Vol. 51. No. 1. P. D1066.

¹⁸ Protocol No 10. *Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress*. London, 1878. P. 151–153.

разі навіть часткове упереджене ставлення сторін одна до одної не ставало на заваді для того, щоб ухвалити спільне рішення.

Назагал, особистісний чинник продовжував відігравати провідну роль і в дипломатії часів *Realpolitik*. Уповноважені представники великих держав, попри офіційний статус та наявність інструкцій, які мали окреслити можливе поле для переговорів, могли діяти на власний розсуд. З одного боку, це потенційно призвело б до загострення відносин між різними країнами. З іншого, як показала практика Берлінського конгресу, учасники міжнародних форумів, попри особисті упередження, амбіції та протистояння, виявляли готовність домовлятися і йти на компроміси, що, зрештою, сприяло загальному успіху зібрання.

Бібліографія

- Виноградов В. Н. Балканская эпопея князя А. М. Горчакова. Москва: Наука, 2005. 302 с.
- В пороховом погребі Європи / Редкол.: В. Виноградов (отв. ред.) и др. Москва: Индик, 2003. 536 с.
- История Балкан: Судьбоносное двадцатилетие / Редкол.: В. Виноградов (отв. ред.) и др. Москва: КРАСАНД, 2012. 336 с.
- Киссинджер Г. Дипломатия / Пер. с англ. В. В. Львова. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 1997. 848 с.
- Кудрявцева Е. П., Пономарев В. Н. Закрытие Проливов для военных судов: от Лондонских конвенций до Берлинского трактата (1840–1878). Россия и Черноморские проливы (XVIII–XX столетия) / Редкол.: Л. Н. Нежинский, А. В. Игнатъев (отв. ред.). Москва: Международные отношения, 1999. С. 121–223.
- Милютин Д. А. Дневник: в 3 т. Москва: Государственная ордена Ленина библиотека СССР имени В. И. Ленина. Отдел рукописей, 1950. Т. 3: 1878–1880. 325 с.
- Освобождение Болгарии от турецкого ига: в 3 т. / Под ред.: С. А. Никитин, Х. Н. Гандев, В. Д. Конобеев. Москва: Наука, 1967. Т. 3. Борьба России и болгарского народа за создание болгарского государства. 679 с.

- Сергеев Е. Ю. Большая игра, 1856–1907: мифы и реалии российско-британских отношений в Центральной и Восточной Азии. Москва: Товарищество научных изданий, 2012. 454 с.
- Bew J. Realpolitik: A History. New York: Oxford University Press, 2015. 395 p.
- Blake R. Disraeli. New York: St. Martin's Press, 1967. 819 p.
- Clayton G. D. Britain and Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli. London: University of London Press, Ltd, 1971. 256 p.
- Correspondence Relating to the Congress of Berlin, with the Protocols of the Congress. London: Harrison and Sons, 1878. 282 p.
- Holland R., Markides D. The British and the Hellenes: Struggles for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960. New York: Oxford University Press Inc., 2006. 266 p.
- Ković M. Disraeli and the Eastern Question. Oxford and New York: Oxford University Press, 2011. 339 p.
- Negotiations. 3rd ed. / Ed. by R. Lewicki, B. Barry and D. Saunders. Irwin: McGraw-Hill, 1999. 552 p.
- Medlicot W. N. The Congress of Berlin and After: a Diplomatic History of the Near Eastern Settlement. London: Methuen and Company, 1938. 442 p.
- Millman R. Britain and the Eastern Question. 1875–1878. Oxford: Oxford University Press, 1979. 630 p.
- Philliou Ch. M. Biography of an Empire: Governing Ottomans in an Age of Revolution. Berkley and Los Angeles: University of California Press, 2011. 287 p.
- Prince Von Bulow. Memoirs. Early Years and Diplomatic Service / trans. by G. Dunlop and F. A. Voigt. London & New York: Putnam, 1932. 712 p.
- Schillingsfuerst Ch. Memoirs of Prince Chlodwig of Hohenlohe Schillingsfuerst / trans. by G. W. Chrystal. London: William Heinemann, 1907. 502 p.
- Schumacher L. R. A “Lasting Solution”: the Eastern Question and British Imperialism, 1875–1878. PhD dissertation in History / The University of Minnesota. Bloomington, 2012. 323 p.
- Tusan M. Smyrna's Ashes: Humanitarianism, Genocide and the Birth of the Middle East. Berkeley: University of California Press, 2012. 254 p.
- Week R. G. Shuvalov and the Congress of Berlin: A Reinterpretation. The Journal of Modern History. 1979. Vol. 51. No. 1. D1055-D1070.